

Evliya Çelebi

1611'de İstanbul'da doğdu. **Babası, Sarây-ı Âmire kuyumcubaşısı** Derviş Mehmed Zillî Efendi'dir. Evliya, babasının Kıbrıs adasının fethine katıldığını, Magosa'nın anahtarlarını takdim ettiğini; I. Ahmed devrinde Kâbe'nin oluklarını bizzat imal ederek surre emanetiyle Hicaz'a götürdüğünü, Sultan Ahmed Camii'nin kapı ve pencere tezyinatı işlerinde çalıştığını, böylece I. Ahmed'in takdirini kazanarak musâhib-i şehriyârîliğe kadar yükseldiğini de kaydeder.

İyi bir öğrenim gördüğü anlaşılan **Evliya Çelebi**, Şeyhülislâm Hâmid Efendi Medresesi'nde yedi yıl kadar derslere devam ettiği gibi hocası Evliya Mehmed Efendi'den de **hıfza çalıştı. Babasından hattatlık öğrendi.** Ardından saraya intisap ederek **Enderun'da tahsilini sürdürdü. Güzel sesi dolayısıyla mûsiki eğitimi de aldı.** Yarım asra yaklaşan seyahatleri sayesindeengin bir bilgi ve tecrübe sahibi olan Evliya Çelebi edip, şair, aynı zamanda hattat, nakkaş ve mûsikişinastı. Bu kabiliyetlerini çeşitli yerlerde ispat etmiştir.

Nitekim Karahisârî tarzındaki hatları Harem-i Hümayun'a konmuştu. Ayrıca gezdiği yerlerde gördüğü minyatürlü ve tezhipli kitaplara karşı duyduğu hayranlığa dair eserinde bilgiler vardır. Onun ince ruhlu, zarif ve çelebimesrep bir kişi, kendi ifadesiyle "**Evliyâ-yı bî-riyâ**" olduğu anlaşılmaktadır. Alçak gönüllülüğü sayesinde herkesle iyi geçinmesi dostlarının sayısını çoğaltmıştı.

Evliya Çelebi hiç evlenmemiştir. Eserindeki bilgilerden **iyi ata bindiği**, iyi cirir oynadığı, gayet çevik ve hareketli bir insan olduğu, **herkesle iyi geçindiği, hoşsohbet, nüktedan olup katıldığı meclislerde sözünü dinlettiği** anlaşılmaktadır.

Evliya Çelebi'nin yazılarında genel olarak bir **ifade güzelliği** hâkimdir. Üslûbu ise yer yer görülen gramer hatalarına rağmen **okuyucuyu cezbeder.** Anlatımında rastlanan yazı diline uymayan bazı şekiller, ilgili yöre halkının konuşma dilini verme amacına yönelik olmalıdır. Nitekim Evliya Çelebi **gezdiği yerlerdeki halkın diline ve konuşma şekillerine özel bir önem vermektedir.** Sade ve samimi ifadesi, konuşur gibi kaleme alınmış cümlelerle herkese hitap etmeyi amaçlamıştır.

Kendisi eserinde seyahatlerinin sebebini, aşure gecesi (19 Ağustos 1630) gördüğü bir rüyaya bağlamaktadır. Buna göre İstanbul'da Ahî Çelebi Camii'nde Hz. Peygamber'i kalabalık bir cemaatle birlikte görür, **heyecana kapılıp Resûl-i Ekrem'in elini öperken, "Şefaât yâ Resûlellah" diyecek yerde "Seyahat yâ Resûlellah" der.** Hz. Peygamber tebessüm ederek şefaati, seyahati ve ziyareti ona müjdeler; cemaatte bulunan ashâbın duasını alır; Sa'd b. Ebû Vakkâs da gördüklerini yazması temennisinde bulunur.

İstanbul'u semt semt gezen ve çeşitli meclislerle kahvehane ve meyhânelere uğrayarak buralar hakkında bilgiler toplayan Evliya Çelebi **İstanbul dışına ilk seyahati 1640 yılında Bursa'ya yapar.** Babasından izinsiz gittiği Bursa'dan dönüşünde babası ona artık seyahat etme izni verdiği gibi bir seyahatnâme kaleme almasını da tavsiye etmiştir.

Kırk yılı aşkın bir süre boyunca hemen hemen bütün Osmanlı ülkesini ve diğer memleketleri dolaşarak **Türk kültür tarihinde örneğine rastlanmayan büyük bir seyahatnâme kaleme almış** ve günümüzde önemi giderek artan bu eseriyle âdetâ bütünleşmiştir. Evliya Çelebi'nin gezip gördüğü yerleri ve şahit olduğu olayları konu alan **on ciltlik seyahatnâmesi** Türk kültür tarihi bakımından oldukça önemli bir külliyyat niteliği taşımaktadır. (*TDV, İslâm Ansiklopedisi*)

Evliya Çelebi'nin şahsiyetini tayin eden vasıfları şöyle sıralayabiliriz: Hemen her konuda bilgi sahibi olmak, herkesi tanıma arzusu ve bütün bunların üstünde yer alan seyahat etme arzusu. Bu üç arzu, Evliya'nın bütün hayatı boyunca devam etmiştir. Gençliğinden başlayarak hayatı boyunca eskilerin ilim meclislerinde bulunmuş, onların anlattıklarını dinlemiş, seyahatnamesini yazarken bu bilgilerden oldukça faydalanmıştır. Tanıdığı her devlet adamının hayat hikayesini en ince teferruatına kadar öğrenir, yazılarında belirtmeye çalışır. **Çok kuvvetli bir muhayyele gücüne sahip** olan Evliya Çelebi bu hususiyeti dolayısı ile maceracı bir vasfa sahip olmuş, **birçok harblere katılmıştır.**

Doğru sözlü ve doğru özlü bir kimsedir. Bundan dolayı kendisine anlatılan vakalara ve insanlara ait bilgileri olduğu gibi yazmıştır. Bu yüzden de adı mübalâğacıya çıkmıştır... Evliya Çelebi **herkesi sever, herkes tarafından sevilir. Bu sayede pek çok kimseyi tanıma fırsatı bulmuştur. Güzel konuşur, kendisini dinletmesini bilir. Pek hazırcevap bir insandır da.**

Bütün bu özellikleri yanında, onun büyük bir seyyah olmasını sağlayan vasfı, inceleme, bir şeyin en ince teferruatını öğrenme arzusudur. Gittiği her yerde, gördüğü her şeyi bütünü ile incelemiş, öğrenmiş, oranın insanlarını, yaşayışlarını, dinlerini, dillerini, âdetlerini, eserlerini, mimarlarını, tezminatlarını, özelliklerini, hattâ kaçta mal olduklarını, üzerlerindeki kitabelere varıncaya kadar her şeyini bütünüyle kaydedip bize ulaştırmıştır. (Mümin Çevik)

Eğer sorul olursa: “Ey Evliya! Gerçek seyyah-ı âlem ve nedim-i âdemsin... Ama her şehrin bu derece vasıflarını nereden öğreniyorsun?”

Ben derim ki: “Ben çocukluğumdan beri seyahati isteyip, rüyamda Hazret-i Peygamberin mübârek izni ile evliyâ ve enbiyâ ziyaretine memur olduğumuzdan Osmanlı ülkesini kırk bir yıldan beri gezip dolaşırken hâkim ve zâbitleri, yaşlı ve güngörmüş ihtiyarları ile görüşerek şehrin ahvalini onlardan sorarak araştırdım. Nice sicillere ve vakıfnâmelere müracaat edip bütün hazır ve hasenâtın tarihlerini zapt ve kayıd edip yazdım. Prensibimiz böyledir. Teselliyi burada buluruz:

Hallâk-ı ezel âleme kıldıkta tecelli
Her kulu birer hâl ile kılmış müteselli

***

Evliyâ Çelebi’yi, pek genç yaşta himâyesine alan, sesinin güzelliğini, zekâsını ve hazırcevaplığını takdir eden IV. Murad’dır. Öyle ki, efendisinin ölümünde 29 yaşında olan Çelebi, Sultan İbrahim’den aynı iltifatı göremeyince saray’dan ayrılmış ve ünlü seyahatlerine, önce Bursa’ya gitmek sûretiyle başlamıştır. (Yılmaz Öztuna)

Evliya Çelebi Seyahatnâmesi’nden seçmeler:

- **Padişah musahibi**

(Musahip: tatlı söyleşileriyle padişahların hoşça vakit geçirmelerini sağlamakla görevli kimse)

Rahmetli babamın ısrarı ile 1045 senesi Ramazanının Kadir gecesinde Büyük Ayasofya’nın müezzinler mahfeli ve Bilâl-i Habeşî makamında teravihten sonra Hıfz kıraatı üzere hatm okumaya başladım. En’âm suresini tamamlayınca Silâhtar Melek Ahmed Ağa “Buyurun sizi saâdetli Padişah ister” diye elimden tutup Padişah mahfeline götürdü. Gazi Murad Han:

-“Kaç saatte hatm-i şerif edebilirsiniz?” buyurdular.

-“Padişahım, hızlı okusam yedi saatte bitiririm. Fakat gizli ve açık hata yapmamak için ne çok hızlı, ne de çok yavaş okumadan sekiz saatte Allah’ın izni ile Kur’ân-ı Kerim’i hatmederim!” dediğimde:

-İnşallah hüner ve kuvvetini göstererek musahibim olursun! buyurdular ve iki avuç altın atıldılar.

Bir gün bana yaldızlı ve süslü kumaş giydirip hâs odaya götürdüler. Saadetli Padişaha hayır dualar edince, “Bir şey oku!” dediler. Ben de:

-Padişahım! Yetmiş iki ilimden Fârisî, Arabî, Rumî, Süryanî, Yunanî, Türkî, Varsağî, kâr, nakış, savt, amel, zikir, tasnifât, hüznü sözler veyahut beyitler ve şiirlerden bahr-ı tavil (aruzda bir ölçü), kasideler, terci-i bend, terki-i bend, mersiye, iydiye, muaşşer, müsemmen, müsebbâ, müseddes, muhammes, pene beyt, gazeller, kıt’a, müselles, dü beyt, müfredât, maammeyât ve ilâhîlerden ne arzu ederseniz bir işaret buyurun okuyayım, dedim. O anda buyurdular ki:

-Bre şu köylü ne acayip davâ murad etti! İş düzen midir, yoksa bu söylediklerini yapmağa muktedir midir? dediklerinde, ben de:

-Padişahım! Eğer müsamaha ile karşılayıp, serbest bırakırsanız, huzurunuzda geçici olarak özel nedimlik edip, Padişahı eğlendiririm, dedim.

Padişah:

-Evliya, huzurumda bu kadar ilim ve hünerler gösterdin. Şimdi devir ilminden bir şey oku! Dedim ki:

-Hünkârım! Musikî ilminden yegâh mı, dügâh, nigâh, çargâh, pençgâh, şeş ağaz ve rast, İsfahan ve nişaburek, nikriz, mahur, rehâvî, irak, hüseyinî, nevâ, uşşâk, sabâ ve muhayyer veya buselik ile başlayıp, gerdâniye ile makam-ı zengû ile rastta karar kılsam olur mu?

Hay çocuk! Her sözünde bir çeşit zarif nükte vardır. Evliya! Sana izin, seni sözü geçen kimse yaptım. Şimdiden sonra sana, nasıl, niçin, kapı, baca yoktur. Musahipsin! diye samur kürk hediye etti. Padişah hazretleri:

-Bir varsağı oku! buyurdular. Allah'tan yardım isteyip, evvelâ 'segâh' makamında yüksek sesle bir giriş yaptım. Sonra 'segâh' makamı yakınlarından 'mâye' ve 'Bestenigâr' gibi makamlarda gezinerek iki beyitten sonra, **hazin bir sesle varsağıyı okurken, Murad Han mendilini yüzüne tutup ağlamaya başladı.**

-Hay çocuk! **Şu faslı tamamla, deyince,** segâh makamına yakın 'may' makamından bir murabba ile hoş a giden söz ve makamdan sonra **semâi okudum,** bir avuç altın verdi. İkinci vakti olduğu için bana hitaben:

-Bir aşır Kur'ân-ı Kerim oku! Deyince, Kadir gecesi Büyük Ayasofya'da En'âm sûresinin sonunda kalmıştım. Besmele ile **A'râf sûresinin başından başlayarak, 206 adet âyet-i kerîmeyi yüksek sesle 12 makam, 24 şube, 48 terkip üzere tamamladım.**

Padişahımız bu hakirle o kadar dost olmuştu ki, biraz üzgün olsalar bütün musahipler: "Bre meded! Evliya'yı çağırın!" derlerdi. **Cenâb-ı Hak, bana o kadar konuşma güzelliği ve hazırcevaplılık ihsân etmişti ki, düşünmeden nice esprili sözler, kendi buluşum olan çeşitli şakalar ve aklıma kimsenin bilmediği mânâlar gelirdi. Bir kere söylediğim sözü bir daha tekrar etmezdim...** Çok defalar mübarek sohbetleri ile şereflenip, öyle büyük ün sahibi bir Padişahın hayır dualarını almışım.

***

• **Bursa seyahati**

Eski dostumuz Okcu-zâde Ahmed Çelebi'nin evine vardım. Gördüm ki büyük hazırlık ile Bursa seyahatine çıkmak üzeredir. Bana hitaben: "Biraderim Evliya! Gel seninle eski başkent Bursa şehrini gezip görelim. Geçmiş Osmanlı padişahlarının mezarlarını ziyaret edelim. Bilhassa Emir Sultan hazretlerinin tekkesine yüz sürüp kalbimizi aydınlatalım" deyince içime bir ateş düştü. Babamın ve annemin haberi olmadığı halde, yirmi kişilik arkadaş grubu maksad yelkenini Bursa tarafına yönelttik.

'Orhan davulu' dedikleri kırmızı kılıflı büyük davul Sultan Orhan Camiinin bir kemerinde asılıdır. Osmanlı devletinde ilk çalınan davul budur... **Ulu cami, Bursa şehrinin Ayasofyası'dır. Cevizden yapılma minberinin benzeri bulunmaz.** Meğer Sinop camiindeki nakışlı minber ola. Yetmiş yerde bütün ilimlerin dersiamları vardır ki iki bin talebe ders ile meşguldürler.

Yeşil Cami'in mihrab ve minberini anlatmaktan acizim. Bir kible kapısı vardır ki sağında ve solunda yüksek kemerine varıncaya kadar kat kat, düğüm düğüm Rumiler ve zülûf nigâr fevkalâde nakışlar vardır ki Hatâyî kağıt üzerine kıl kalemle yazamaz. Mermer üstadı bu kapıya tam üç yıl (ham mermer üzerine) keser vurarak ustalığını göstermiş, Mehmed Han'dan üç sene zarfında kırk bin altın almıştır.

Güneşin yakıcı ışıkları vurunca, bu şehrin, Uludağ eteğine mavi kurşun ile süslenmiş olan han, hamam, mescidler ve salâtin camilerini, kat kat sokaklarını seyredenler hayran kalırlar... Manevi havası fazla bir şehirdir. Bundaki büyük veliler, müfessirler ve hadisciler başka diyarda yok. Meğer cennete benzeyen Bağdad'da ola... **Uludağ sanki âb-ı hayat kaynağıdır,** pınarlar akıp sanki bütün imaretleri sular.

Meyve ağaçları, çimenleri, bilhassa erguvan ağaçları çoktur. Senede bir defa Emir Sultan hazretlerinin Erguvan cemiyeti faslı olup her taraftan, deniz gibi insan toplanır.

Bursa Sultan Çarşısı'nın dokuz bin dükkanı vardır. O kadar kıymetli mücevherler, kab kakak vardır ki, dillerle tarif olunamaz... **Bursa'nın bu çarşıları İstanbul'da bile yoktur.** Fakat Haleb'in çarşılarıyla, Edirne'nin Ali Paşa çarşısı bunlara denk olabilir... Hoşafçılar bu şehre mahsustur. İpek çarşıları da ayrı bir çarşıdır. Yetmiş beş kadar kahvehanesi vardır. **Her kahvehanede gazelhanlar vardır ki, insanı mest ederler. Meddah Şerif Çelebi, Firdevsî'nin Şehnâme'sini okuyunca cennet meleklerini hayran ederdi.** Emir Kahvesi Ulucâmi dibinde olduğundan müezzin "Hayye alessalâh" deyince kahvede kimse kalmaz. Bursa halkı namaza çok düşkündür... Doksan yerde meşhur **bozahaneleri** vardır. **Bursa şehrinin umumî caddeleri çakmak taşları ile döşenmiştir.** Kaldırımları muntazamdır. Yüzlerce yıllardan beri bir taşı eskimemiştir.

... İstanbul'a girdik. Evimize varıp baba ve annemin mübârek ellerini öpüp buyurlarında durduğumda muhterem babam dedi ki:

-Safa geldin, Bursa seyyahı, safa geldin.

-Sultanım! Hakirin Bursa'da olduğumu nerden bildiniz? Buyurdular ki:

“Sen kaybolduğun gece ben nice tesirli duâlar oludum. **O gece rüyamda seni gördüm ki, Bursa'da Emir Sultan tekkesinde, ruhaniyetinden yardım isteyip, seyahat rica ederek ağlardın. O gece bana nice hal ehli canlar rica ederek senin seyahata çıkman için izin isterlerdi. Ben de o gece hepsinin rızası ile sana izin verdim.** Fatiha okuduk. Gel şimdi, oğul! Bundan sonra sana seyahat göründü. Allah mübârek eyleye! Ama sana nasihatim var.”

... Gelip geçtiğin yerlerde gayret kuşağını beline bağlayıp **kendini her zaman muhafaza et. Su uyur, hilekâr ve zâlim düşmanlar uyumaz.** Büyük velilerin ziyaretleriyle meşgul olup bütün ziyaret yerlerini ve her memleketin ovalıklarını, yüksek dağlarını, ağaçları ve garip taşları, şehirlerini, ibretli eserlerini, kalelerini, fethedenleri ve yaptırınlarını büyüklüklerini yazarak “**seyahatnâme**” adıyla bir eser meydana getir. Geleceğin ve sonun hayır olup düşman şerrinden emin olasin. Allahu Teâlâ yardımcın olsun...

Hemen babamın mübarek elini öperek sustum. Bir heybe içinde on iki kadar nefis kitap hediye ederek iki yüz kadar sikkeli eşrefî altın yol harçlığı verdi.

“Yürü, ne tarafa gidersen sana izindir. Ama gurbet diyarında tedarikli bulunup merd ol. Dert ehline yardım et” diyerek alнімdan öpüp Çarşamba pazarına götürdü. On iki kadar büyük şeyhin mübarek ellerini öptük. Hepsi de “**Yürü! Seyahatini Allah mübarek ede**” diye himmet buyurdular.

***

- **Şehir isimleri:**

Edirne: Hz. İsa' asrında “Edrone” adlı kral bir kale yaptırıp kendi ismini vermiştir. Bu kale dört köşe inşa edildiğinden her köşesinde birer sağlam ve yüksek kuleleri vardır. İlk ağaç pazarı köşesinde kuzeye bakan ‘Kaplı kule’ içinde cebhane olduğundan üstü tahta ile kaplıdır. Bu yüzden ‘Kaplı kule’ diyorlar.

İzmit kalesi: Orhan Gazi bu kaleyi fethetmek için önce Koca Bey'i kumandan tayin ederek “İznimdir, var git” buyurmuşlar. İşte ‘İzmit’ de “İznim git” sözünün değiştirilmesinden meydana gelmiştir, derler.

Giresun kalesi: Fatih, kale fethedilirken Mahmud Paşa'ya “bu gece kale altına giresun” diye ferman edince, kaleye, metrise girip fethettiğinden adına ‘Giresun’ denmiştir.

Gebze kalesi: Çelebi Sultan Mehmed bu kaleyi fethedip “Kâfirlere yatak olmasın” diye yıkmıştır. Gebze kelimesi “Gelbize”den galattır.

Sapanca: Bir zamanlar İzmit'li bir ihtiyar buradaki orman ve çalılıkları temizleyerek sapan yürüttüğünden ‘Sapancı Koca’ adı ile bir köy kurulur. Sonra zaman geçtikçe mâmur hale gelir.

Bayburt kalesi: Gümüşhane ovalarında büyük hazine demek olan madenleri bulup, bay (zengin) oldukları için bu şehre ‘Bayburt’ demişler. ‘Burt’ barınılacak yer mânasına geldiğinden ‘Bayburt’ zengin yurt demektir.

İskenderun kalesi: Kaleyi ilk yaptıran İskender olduğundan adına ‘İskenderun’ demişlerdir. Bu İskenderun'da Frenk ve Rumlar oturduğundan câmi, han, hamam, çarşı ve Pazar gibi şeyler yoktur. Ama meyhaneleri çoktur.

Antakya: Kayserlerden Takyonos tahtı (An-Takyanos) (Antiyehos)'dan bozularak ‘Antakya’ olarak adlandırıldı. Antakya'nın kuruluşu İstanbul'dan öncedir.

Erzurum: Erzen-i Rum yani Rum Kale. Hazret-i Ömer'in halifeliği zamanında Rum kayseri tarafından yaptırılmış olduğundan Rum Kale derler.

Diyarbakir: Yıldız kimi temiz bir hükümdar kız Yunus peygambere iman getirip Müslüman oldu. Hazret-i Yunus'un öğretmesi ile bu Diyarbakir'i siyah granit taşından yaptırdığı için o kızın adına nispetle Acem tarihçileri ona göre ‘Diyar-ı bikr: Bikr (kız) diyarı’ demişlerdir. ‘Kız şehri’ demektir. Ama Rum tarihçileri şehrin dört duvarı kara taştan olduğu için ‘Kara Âmid’ derler.

***

- **Lisan ve lehçeler**

Tosya, Bolu ve Dörtdivan **Türklerinin** lisan ve lehçeleri:

Azık: ekmek Zıbar: yat Çalabhakı: Allah hakkı Yalavaçhakı: Peygamber hakkı Faki: hoca Çırağ: mum Musmul: temiz Kirman: iğ	Çomar: koyun köpeği Saplıca: kiraz Göynümüş: olmuş meyve Kak: kuru Kakaç: pastırma Höpürtedir: içer Döngel: muşmula Kelem: lahana
--	--

Farisi lisanından bazı örnekler:

Yek: 1, dü: 2, se: 3 çar: 4 penç: 5 şeş: 6 Yezdan: Allah Hüda: Allah Ey pederimen: babam Ey biraderimen: kardeşim	Hâb: uyku Nan: ekmek Âb: su Kûze: bardak Rikab: özengi
---	--

Seyyahlara en çok lazım olacak **Arapça** kelimeler:

Vâhid: 1, isneyn: 2, selâse: 3, erba'a: 4, hamse: 5, sitte: 6, seb'a: 7, semâniye: 8, tis'a: 9, aşere: 10 Hubuz: ekmek Mâ: su Asel: bal Deccâc: tavuk Ganem: koyun Bakar: öküz Cemel: deve Kelb: köpek Hinzır: domuz Himâr: eşek Semek: balık	Rummân: nar Tuffâh: elma Basal: soğan Şecer: ağaç Tîn: incir Nahl: hurma ağacı Temr: hurma Rıtb: yaş hurma Milh: tuz Füfûl: biber Hatab: odun Nâr: ateş Berd: soğuk Cebel: dağ
--	---

***

Amasya kalesi

Göklere yükselmiştir. En tepesindeki burç ve duvarları her zaman **bulutlar içinde kaybolmuş** gibi görünür... Nursuz Timur dahi, bu kaleyi yedi ay kuşatarak almaya çalışmışsa da muvaffak olamayarak eli boş dönmüştür.

Nehir kenarında bulunuşu ve arazisinin de engebeli oluşu nedeniyle havası o kadar mutedildir ki, iki tarafındaki dağlar baştan başa bağlıktır... Kırk çeşit armudu, lâl renkli kirazı, yedi türlü sulu üzümü, dudu ve yedi çeşit ekmek ayvası olur.

Erzurum

Havası üç ay çok güzeldir. İnsan ebedi hayat bulur... Kışın şiddetinden hububatı altmış günde yetişip anbara konulur... İstanbul ve İzmir gümrüğünden sonra en işlek gümrük Erzurum gümrüğüdür. Çünkü tüccarına adil davranırlar. Erzurum halkı ibadete düşkündür. Havasının güzelliğinden erkekleri uzun ömürlü olup, heybeti gitmiş, kuvveti gitmiş, ömrü yüze yetmiş musahabetten kalmış olurlar.

Bir dervişe “Kanden gelirsin?” demişler. “Soğuktan eve zulüm olan Erzurum’dan” demiş. “Orada yaz olduğuna rastladın mı?” demişler. “Vallah, **onbir ay yirmi dokuz gün kaldım. Halk hep yaz gelecek dediler. Ben görmedim.**” demiş. Bir de bir kere **kedinin biri damdan diğer bir dama sıçrarken boşlukta donup kalmış. Sekiz aydan sonra nevrusta don’u çözülp miyavlayarak yere düşmüş.** Meşhur darbimeseldir.

O kışıkta el tutmaz, ayak tutmaz, yer Nehcivan çeliği gibi olmuş, değil hançerle Ferhad yapısı külünklerle bile bir parça yeri kazmak mümkün değil... Bir adam Erzurum’un şiddetli kışında ölse

önce o ölüyü gömecekleri yere onbeş yirmi yük odun yığıp ateş yakarlar. Toprak yumuşadıktan sonra güçlkle gülünkler ile kazıp ancak beş altı saatte bitirebilirler.

Trabzon'un meşhur sanatları

Dünyada Trabzon'un kuyumcuları kadar usta kuyumcu yoktur. Hatta I. Selim burada doğmuş, çocukluğu zamanında kuyumculuğu öğrenerek babası Bayezid Han adına Trabzon'da para kazımıştır. Hakir bu parayı gördüm... Bir çeşit at gemleri, buhurdan, gülâbdan, kılıç, gaddare ve aşçı bıçakları işler ki benzeri başka diyarda bulunmaz. Gurgur oğlu bıçağı adı ile meşhur bıçaklar yaparlar. Trabzon baltası adı ile bir cins balta yaparlar ki başka yerlerde eseri yoktur. Çok sevilen ve beğenilen sedef kakmalı masa, sanduka, rıhdan, divat bir burada bir de Hindistan'da yapılır.

Hamsi balığı 'Hamsin'de (kış mevsiminin 50 günlük bölümünde) çıktığı için 'hamsi' balığı derler. Bunu yemek Trabzonlulara hastır ki kırk çeşit yemeğini pişirirler. Kebabı, çorbası, yahnisi, böreği ve baklavası olur.

Tebriz

Özdemiroğlu Osman Paşa 36 günde deniz gibi askerle kaleyi tamamlayıp, cephanesi ve öteki mühimmatını içine koymuştur... Tebriz İran'ın en şöhretli şehridir. **Akar suları çok olduğundan gece ve gündüz caddeleri süpürge ile süpürüp zerre toz bırakmazlar.** Sonra üzerine su dökerler, çarşıları, sokakları öyle temiz ve serin olur ki, Temmuz ayında bile insan çarşılarında sıcaktan bunalmaz.

Bu diyarda "Bâd-ı nesim" adı ile bir sabah yeli eser ki, bütün halka ebedi hayat verir. Onun için buralarda hiçbir zaman sıtma olmaz. Şeyh ve ihtiyarları **yüzyetmiş yaşına kadar yaşarlar.** Aristo fikirli kimselerdir.

Mardin kalesi:

Bu kale o derece yüksektir ki en yüksek yerinde bulunan yapıların burç ve baroları **saman yolu gibi mavi bulutlara erişir.** Tâ öyle vakti olunca mavi bulutlar kaybolmadan kalenin yüksekindeki minare ve yüksek binalar görünemez.

Bu kalenin fethi hiçbir şekilde mümkün değildir. Belki şiddetli kuşatma ve hile ile fethedilebilir. Kale içinde birçok mağaralar, tuzak yerleri, **on sene kuşatmaya dayanacak su sarnıçları vardır.**

Bütün tepelerinin yalçın kayaları üzerine yağmur yağınca bir damlası dahi boşa gitmeyip, kaya yolları ile su sarnıçlarına gider. **Yüzlerce mağaralarında** yedi, sekiz yüz yıldan beri anbar edilmiş kızıl darı, kara suret darısı ve çeltikçi pirinç ağızlarına kadar doludur ki gören harmandan yeni kaldırılmış zanneder. Diğer çeşitli mağara, mahzen ve hasırlarda taneli buğday, arpa ve diğer **hububat dolu** olup hazır durur. Her sene bu buğdaylar hükümet tarafından halka dağıtılarak yerine yenileri konur.

Bakü

Neft yağı; kimi deniz kenarında, kimi yerden kaynayarak çıkar. Esas ılıca suları gibi gölcük olup, neft yağı sularının yüzünde kaymak bağlar durur. Neft emininin adamları bu gölcüklerin içine girip, keçelerle nefti biriktirerek keçi tulumlarına doldururlar. Sonra bunu tüccarlar alıp, başka ülkelere götürürler.

Şah huzurunda devlet merkezlerinde yanan meşâleler hep Bakü neftindedir. Neftin geceli gündüzlü bekçileri var. Çünkü **ateş düşerse devamlı sönmek bilmeden yanar. Onun için neft madenlerinin kenarında dağlar gibi toprak hazır durur.** Neft madenine bir kıvılcım düşse hemen bütün halk yetişip, üzerine toprak atarak söndürürler.

Revan

Acem diyarında 'Üç kilise' meşhurdur. Bu kilisenin avlusunda yüksek bir kemerin altında **boşlukta asılı kalın bir demir durur.** Altı yönden hiçbir yere dayanağı yoktur. Hristiyanların inançlarına göre bu demir direk, havarilerden Şem'un safanın kerametiyle durur... Bana göre bu kerâmet değil, mârifettir. Binayı yapan usta bu demir direkciğin üzerine, önceden o yüksek kubbeyi yapmış. Tâ tepesinin ortasına büyük bir mıknaş taşı koymuş. Bir büyük mıknaş taşı da hesaplayarak, o tepenin üzerine ve karşısına koymuş. Bu demir direkciği ikisinin arasına koyunca **-iki**

mıknatıs kuvveti birbirine denk geldiğinden- direkcik de öyle boşlukta kalvermiştir. Günahı çok olan ben kısa aklımla böyle düşündüm.

Ak-kerman kalesi

Tatarlar kaleye “Kerman” dediklerinden, ismi beyaz kale mânâsına gelir. Dışardan üç kat kaledir. Üç kat sağlam demir kapılar arasında kaleyi fetheden, içine iki adam sığar; kırkar karış uzun toplar vardır ki, benzeri Osmanlı ülkesinin hiçbir sınırında yoktur. Meğer Rodos’da yahud da Akdeniz’in Boğaz Hisarlarında ola.

Elli arşın genişliğinde bir büyük hendekdir ki, ben, yeryüzünde, **yedibinaltmış kale gezip, gördüm**, böyle ibret verici, heybetli ve derin hendek görmedim. Hendeğin etrafı tamamen sarp çakmak taşından, kesme cilâlı kayalardır ki; bir kuş pençesi ilâştirecek delik yeri yoktur.

Rûmiye şehri

Şam ve Haleb gibi havuz ve şadırvanlı kahveleri vardır. Hanende, sâzende, rakkasları ve güzelleri ile son derece süslüdür. Çay, salep, muhallebi, şeker şerbeti ve halis süt pişirirler. Çeşitli ilâclar karıştırarak sağlık ve ferahlık verici çeşit çeşit macun dağıtırlar. Her kahvede çiçek kokusu aşık ve maşukların dimağlarını uyuşturur. **Her kahvenin dört tarafı mutlaka gül gülistan ve çimenlik bahçedir ki, her köşesi bir çeşit ariflerin toplantı yeridir.**

Ankara kalesi

Mâmur yer olup, **üzümü çok olduğundan adına ‘Engürü’ demişler. Bazıları kalesi angarya ile yapıldığından ‘Ankara’ denilmiştir, derler.**

Yüksek bir dağın tâ tepesinde dört kat beyaz taştan yapılmış güzel ve sağlam bir kaledir. Dört çevresi **yalçın kayalarla çevrilidir. Zaptı imkansız bir kaledir. Aşağısı cehennem deresine benzer** bir dere olup, oradan kaleye çıkmak çok zordur.

Hüseyin Gazi köyünde yüksek bir tepe üzerinde ‘Hüseyin Gazi türbesi’ vardır. Bu zât Malatyalı Seyid Battal Cafer Gazi’nin muhterem pederidir. Çubuk ve Yaban ovalarıyla ‘Mürtet ovası’ buradan ayak altında gibi görünür.

Muhteşem kutub, muhterem hazine, zamanın zâhidi, yegâne âbid, hakikatleri söyleyen, nasihat edici, insanların önder, olgunluğun en son noktası, hakkıyla kutup, rabbani hikmet madeni **Şeyh Hacı Bayram-ı Velî** nice sene kutuplar kutbu olup, bir çok keşif ve kerâmetleri görülmüştür. Hattâ seyahatle Edirne’de Yıldırım Bayezid Han’a gelip, teberrüken yaptırıldıkları ‘Eski câmi’de kürsiye çıkıp vaaz ve nasihat ettikleri kürsü hâlâ o nurlu câmi içindedir.

Biber tohumu ile terbiye edilmiş Engürü pastırması, **Tiftik keçisinin** eti misk gibi kokar. Bu **keçilerin tüyünü makas ile kırparlarsa ipliği sert olur. Ama yolarlarsa Eyüp Peygamber ipeği gibi yumuşak olur.** İşte sofu bunun ipliğinden dokurlar. Kadın ve erkek **halkının işi sof dokumaktır.** Büyük bir kazanı ateşin üzerine koyup, içine arzu ettikleri renkten boya korlar. Kazanın yarısına kadar su koyup, deste deste sofları kazan içine yerleştirirler. Kazanın ağzını kapayıp etrafını hamurla sıvayarak ateşi yakarlar. Kazanın içinde fazla sıcaktan buhar soflara vurup, Allah’ın yapısı çeşitli izler olur. Bu sof da Engürü’ye mahsustur.

Binin üzerinde temiz, olgun, anlayışlı, genç hâfızları vardır. Binlerce kişi Yazıcızâde tarafından yazılan Muhammediye kitabını ezber etmişlerdir. Kadınları rengarenk sof feraca giyip gayet edeblice gezerler. Halkının çoğunluğu kara ve deniz tüccarıdır. Köylerinde ekili yerleri çoktur, hayır ve bereketleri fazla, nimetleri bol, pınar ve akarsulu bir mâmur şehirdir ki, kalesi ve şehri eşsizdir. **Allah bu şehri kıyamete kadar Osmanlıların elinde ebedi etsin!**

Diyarbakir kalesi

Bu güzel kale siyah taş ile yapıldığından adına “Kara Amid” demişlerdir. Sert taştan yapıldığı gibi zemini de yalçın kaya üzerine kurulmuş olduğundan düşman kuşatsa, bir taraftan lağım ve siper sürüp zafer elde etmesi imkânsızdır. Ancak bir sene kuşatmaya devam olunarak kalede kıtlık olup kaledekiler kaleyi teslim ederler. Dörtgen şeklinin doğusu uçurum olduğundan hendek lâzım değildir. Ama kuzey, güney ve batı taraflarında hendeği ve köşelerinde Ye’cüc misâli burçları vardır ki her biri birer gök kulesidir. Bu kalenin kuzeye doğru köşedeki sert kayası öyle **sert siyâh bir taştır ki ona demir gülle etki etmez. Ateş etkisi ile asla kireç haline gelmez.**

İç kaledeki değirmenlerin suyu kudretten olup yine iç kaledeki kayadan çıkıp değirmenleri döndürerek Paşa sarayından geçip kale duvarındaki demir kafes pencereden çıkarak Kızılkayası dibinden aşağı akar, taştan taşta kendisini vurup coşkun şekilde akarak Şat nehrine dökülür.

Diyarbakırın bostanlarında bir çeşit reyhan (fesleğen) yetişir ki bir ayda sanki orman olup mızrak boyu büyürler. O reyhanlıktan içerisi asla görünmez... **Diyarbakır'ın kavunu gayet iri, sulu ve tatlı olup misk gibi kokar. Bunların kırkar, ellışer okka gelenleri de vardır.** Hepsi yeşildir. Diyar, diyar hediye olarak götürülür. Birçok kimseler bu kavundan tarçın, karanfil ve pirinç ile zerde yaparlar ki Rum diyarında Atina balından bile öyle zerde yapılamaz. Karpuzu o kadar makbul değildir.

Bağdad

Bağdad'ın altıncı kurucusu Halife Me'mun'dur ki Bağdad'ı Cennete'e döndürdü. Sonra Bağdad'ı Tatar kavminden Hülâgu Han ele geçirir. Bağdad da harab olur. Bağdad'a Kürtlerden Şam halifesi Hazret-i Nureddin Şehid sahip olur. Şehri genişletip, güzelleştirir. O sene Hazret-i Peygamberi rüyasında görüp "Yetiş yâ Nureddin benim cesedimi düşmanlar almak isterler." der. Nureddin derhal ilgar ile Şam'dan yedi günde Medine'ye girip Hazret-i Peygamber'e el uzatanları öldürüp Allah'ın Resülü'nün kabrini altı tarafından tunç ile kaplar. Sonra Resül'ün kubbesini ve Medine kalesini yaptırdı.

Timur, Bağdad üzerine geldiğinde aman ve zaman vermeyip Bağdad'a sahip olmuş ve imar etmiştir. Şehzâdesini Bağdad'da yerine bırakıp Yıldırım Bayezid üzerine yürür... Şah İsmail, Bağdad kalesini boş bulup, cenk etmeden ele geçirir.

Ne zaman ki Bağdad, Acem elinde kaldı, Şifler, Hazret-i Abdulkâdir Ceylânî ve diğer büyük evliyaların, Bağdad içinde yatan Hazret-i İmam-ı Azam'ın şerefli kabirlerini Osmanlı imamlarıdır diyerek harab ettiler. Hattâ nurlu kabrinden imamın cesedini çıkarıp Şat nehrine atmak istediler.

Hemen bir gece kırk kadar büyük evliya, Süleyman Han'ın rüyasına girer:

"Yâ Süleyman, bizi Acem elinden kurtarmak için Bağdad'a gel ki Bağdad ve Azerbaycan hep senindir."

Sene 941'de (1534) "Geldi burc-u evliyâya Padişâh-ı namdar." Derhal İmam-ı âzam ve Abdülkadir Ceylânî Hazretlerinin mübârek mezarlarının tamiri için yüzbin altın harcanması ferman olunur.

Süleyman Han İmamın kabri üzerine nurlu bir kubbe yaptırmışlardır ki, dil ile tarif olunamaz.

1638 tarihinde **Dördüncü Murad Han** Bağdad fatihi olup, hutbesinde "Mevlânâ hâdim-ül Haremeyn-i şerifeyn ve Mevlânâ mülükül Arab vel Irakeyn" şeklinde okunmuştur. Bağdad'ı yedi bin mühendis imâr ederek öyle sağlam istihkâmlarla kuvvetlendirmişlerdir ki, **Bağdad Bağdad olalı bu imârı ilk olarak görmüştür.** Fâtih, yapıcısı ve onikinci sahibi Sultan Murad Han olmuştur.

İmam-ı Âzam efendimizin kalesini Süleyman Han'ın yaptırdığı şekilde kubbesini ve nurlu kabrinin kafeslerini baştan başa saf gümüşten inşa etmiş ve yüzlerce saf altından yapıma kandillerle süslemiştir. Saadetli kapısının iki tarafını, alt ve üst eşiklerini hep saf gümüşten inşa ettirip, altın ve gümüş üzerindeki süslemelerin hepsi merhum pederimiz tarafından yapılmıştır. Böylece imamın câmii ve kabri sanki Firdevs cenneti oldu.

***

Pınarbaşı mesîresi

Deyr-i Mesih nehri kenarında eşsiz bir gezinti yeridir. Diğer mesirelere bunun yanında hiç kalır. Öyle bir ağaçlık ve çiçeklik yerdir ki sanki İsfahan bağlarıdır. Gül, sümbül, zerrin, nergis, menekşe ve tutyası insanın ayakları altında serilidir. Ağaçlarının boyları göğe yükseldiğinden gölgelerine sığınanlara güneş etki etmez. Her köşesinde binlerce bülbül ve her gül dalında bir gönül alıcı öttüğünden insan kendini ruhlar aleminde sanıp dilsiz ve sessiz sanır.

Çalgıcıların, okuyucuların ve mutriblerin segâh, düğâh, neva ve buselik fasıllarını dinleyenler aşk şarabından kendilerinden geçerler. Geçmiş günlerin hayır sahipleri bu çimenlikte çeşitli çimenli mutfak, sofa ve sofralarında **su ile döner kebab değirmenleri yapmışlardır ki buralarda yüzlerce şişlere et saplayıp çarklara koyarak dolaplarını akan sularla döndürerek lâtif, taptaze kebab pişirirler.** Bu mesîrenin her köşesinde çeşitli sohbetler yapılır. Kimi ilim sohbeti yapar, kimi şiir okur, kimi hikâye anlatıp güldürür, kimi oyunlar oynayıp eğlenir, kimi saz ve kimi söz ile yer yer Hüseyin Baykara fasılları ederler ki anlatılması imkânsızdır.

Kanal

Sakarya nehri az bir gayretle Sapanca gölcüğüne akıtılabilir. Hattâ bir zaman bu gölcüğü İzmit körfezi ile birleştirmek için yüzbinlerce kazma ve çapalı ırgat ve ameleler toplattırılmış ise de İzmit halkının “Buna Firavun hazinesi ve Hz. Nuh ömrü gerekir” diye güçlük göstermesi, işin yapılmasına engel olmuştur. Ama **Sakarya nehri bu göle, bu göl de İzmit körfezine akıtılırsa** bir daha Karadenizden Sakarya yolu ile düşman giremezdi. Bir de İzmit şehri iç vilâyet (Bolu) nehrine varıncaya kadar beş konaklık bir mâmur olur. Bolu nehri iskeleye yaklaşır, İstanbul gemileri tâ Bolu’ya yetişir ve İstanbul’da bir tahta üç akçeye, bir kantar odun beş akçeye olup büyük hayır olurdu.

Üçüncü Murad zamanında Sokullu Mehmed Paşa, Azak kalesi dibinden akan Don nehrinin başı İdil nehrine üç menzil yakın olduğundan kanallar kazıp Don nehrine akıtmak için iki sene çalışmış ve birçok işler başarılmışken kış gelip askerler kırılmış ve malzemeler de Ruslar’a kalmıştır. Eğer **İdil nehri ile Don nehri birbirine karışsa idi** İstanbul’dan gemiler Karadeniz’e, Azak denizi’ne oradan Don nehri ile tâ İdil nehrine, oradan gemilerle Acem diyarında Demir kapı, Bakü, Şirvan ve Şamahı taraflarına gidip buraları kolayca ele geçirmek mümkündür. Hâlâ Osmanlı padişahları isteseler bunu yaparlar. Çünkü kazılan hendekler İdil’e bir saatlik mesafe kalmıştır. İdil’in yükseldiği Don nehrinden fazladır. Bunun için İdil’in Don’a akması kolaydır. Ben idil hendeklerini Mehmed Giray zamanında gördüm.

Batman köprüsü

Gerçi Hersek diyarında Mustar köprüsü de bir gözdür. Ama bu köprünün hesaplarındaki zerafet ve düzen hiçbir köprüde yoktur. İmdi, ey vefalı kardeşler! Allah bilicidir bu değeri olmayan ömrümü seyahatlerle tüketmekteyim. Böyle dehşet verici, korkunç bir köprü görmedim. En yüksek yerine çıktıkça köprünün ağırlığı fazla yük olmasın diye ustası köprüsünü inceltmiştir.

Gerçi Erzurum’da Hasan kalesi sahrasında Aras nehri üzerindeki Çoban köprüsü de büyüktür ama buna benzeyemez. Hatta Bursa şehri içinde Rühban dağından gelen İrgandı nehri üzerindeki İrgandı köprüsünü de bu Batman köprüsü gibi yapmak istemişler. Ama ne münâsebet!..

Hakikaten üstad mühendis var kudretini harcayıp bu köprüde öyle hüner göstermiştir ki hiç bir mimar göstermemiştir. Dibinden en yüksek noktasına kadar Diyarbekir kalesinin taşından döşenmiştir ki çakmak taşı onun yanında hiçbir şeydir. Yediyüz seneden beri bu köprü üzerindeki kaldırım hiç bozulmamış, sanki usta elinden yeni çıkmış gibi görünür. Ben, bu köprüyü at ile geçmekten korkup yaya olarak geçip selâmetle karşı tarafa vardım. Hasılıkelâm bu köprünün övülmesinde dil aciz, kalem yetersiz kalır.

Büyük Mostar köprüsü

Bu köprüyü de Süleyman Han’ın fermânı ile Koca Mimar Sinan yapmıştır ki bir kayadan bir kayaya uzanır. Şunu bilirsiniz ki, bu hakîr Evliyâ, bu ana gelinceye kadar onaltı pâdişahlık yer gezdim, böyle bir büyük köprü görmedim. **Bir kayadan bir kayaya gökkuşağı gibi atılmış** uzunluğu tam yüz germe adımdır. Onbeş ayak enliliği vardır.

Bu köprüdeki letâfeti ve zarafeti ve mimarlık sanatını bundan evvelki mimarlardan hiç birisi yapamamıştır. Şehrin bir çok cüretli çocukları, köprüden aşağı sıçrayıp, nehre düşer ve gûyâ kuş gibi uçar. Her biri bir çeşit parende atarak suya düşer. Kimi baş aşağı, kimi bağdaş kurar, kimisi ikişer, üçer birbirlerini kucaklayarak suya atarlar ve derhal kenara çıkıp, kayalardan yukarı tırmanarak köprü

başına gelirler. Köprü üzerindeki vezirler ve âyândan ihsanlar alırlar. Köprünün su yüzüne varıncaya kadar yüksekliği seksenyedi kulaştır. Nehrin derinliği 87 arşındır. İçinde hamam kubbesi kadar taşlar vardır.Yıldırım gibi gürleyip, taşar gider.

Abdal Han'ın binlerce hüneri

Cerrahlıkta üstüne yoktur. Attan tekerlenen, dam ve bamdan düşen, uçan kimseleri sarıp sarmalayıp yedi günde iyi ederek ayağa kaldırır.

“Baytarnâme” kitabına göre iş görüp atların hastalıklarını ve sakatlıklarını pek iyi bilir.

Öyle avcıdır ki evinde nice bozdoğan, balaban, şâhin, kara kuş... ve atmaca gibi av kuşlarına sahip olup Bitlis derelerinde senede bir kere yapılan **keklik göçü** gününde bir günde yetmiş bin keklik avladığı sicilde kayıtlıdır. Bu avcılık Han'ın fermanı ile olup yılda bir kere bütün aşiret Kürtleri üç gün dağları süzüp Bitlis deresini vahşi hayvan ve kuşlar ile doldururlar ve yüz binlerce keklik avlanır. **Bu sırada Bitlis'te üç ay keklik satılıp herkes kuzu ve koyun etinden vazgeçer.**

Han, bu doğanların hastalıklarında, kiminin karnını yarıp içinden kirecini çıkarır. Kiminin kursağını yarıp yine diker. Kiminin burnunun üstünü keser, kiminin kanatlarına çelenk ekler, kimine tırnak aşılır. Allah'ın emri ile bunlar hep şifa bulup yine avcılık ederler.

Göz hekimliğinde öyle bilgisi vardır ki kırk yıldan beri gözüne kara su inip hasta olmuş kimselerin gözlerinin pınarı tarafından bir eğrice ile gözünün ardına vardıkta Han beri taraftan o mili emip buhardan meydana gelen kara suyun hepsini çıkarır, hasta gözü iyileştirirdi. Beyaz perde inmiş olan gözlerle dihenç-i hindî, şeyyaf-ı zükürî, gubâr-ı Beyza iliğini mil ile çekip **soğan zarı gibi perdesini aldığını** ben gözlerimle gördüm.

Mimarlık bilgisi de vardır. Cildcilik, ressamlık, hattatlık sanatlarından da anlardı. Öyle mânâ denizi idi ki Arapça bir kitabı eline alır bütün cümleleri Farsça okuyup anlaşılır şekilde açıklardı.

Çok iyi bir saatçi idi. **Aylı, günlü, burçlu, sırmalı imâmeli, çalar saatler yapardı.** Hatta merhum pederimizin **Eğri fâtihi Mehmed Han'ın yüzüğünün kaşına saat kondurmuştur** ki böyle bir saati kendi parmağındaki yüzük kaşına da yapmış olup hakikaten sihirli bir eser idi.

Kuşlar kalesi

İslâmiyetten önce bu kuşlar kalesinin bulunduğu yerde bir râhib ve eski bir kilise var idi. O papaz gayet akıllı idi. Bu kilisede yüksek bir kule inşa ederek orada binlerce güvercin besleyip, yeryüzünün her yerindeki patrik, keşiş ve râhiblere, Irak ve Medâyin'de olanları yazıp bir güvercinin boğazına bağlayarak istediği memlekete gönderirdi. O güvercin papazın dostunun evine konar, gelen habere göre haberler alır ve tekrar geri gelirdi. Bu hatıra nedeniyle “Kuşlar kalesi” adıyla anılmıştır.

Hâlâ Bağdad'ın güvercinleri meşhurdur. Bağdad halkı besleyip Şam'a, Haleb'e, Mısır'a, Hind ve Sind'e götürüp, oradan kanadına kâğıtlar bağlayarak hapisten bırakır gibi bırakırlar. Mısır, Yemen ve Aden'den bir anda gelir. Bunlardan tanesinin beşyüz kuruşa satıldığı çok olur.

Bu kuşları Mısır, Dimyad, İskenderiye, Cezayir, Tunus, Fas, Merakeş, Yembu, Cidde, Mekke ve Yemen'de dahi beslerler. Ve daima bunlar vasıtasıyla istedikleri yere gönderirler. **Güvercin ile bir yerden başka bir yere mektup gönderme usulü** Bağdad'daki Kuşlar kalesi râhiblerinden kalmıştır.

Van'dan İstanbul'a gidiş

Van'dan üç adamımla sekiz ata binip, Malazgird'i geçerek Hasan kalesinde konakladık. Oradan Tavukçu Mustafa Paşa'dan mektup ve İhsan alıp Erzincan kalesinde konakladık. Oradan kuvvetli beygirlerle namlı sürücüler alıp Niksar kalesinde konakladık. Sonra Merzifon şehrinde konakladık. Buradan da birer beygir alıp Tosya'da menzil aldık. Buradan da işe yarar menzil beygirleri alıp, o gece yine at koşturarak seher vakti İzmit kalesinde konakladık. Burada üç saat dinlenip ve iyi atlar alarak gece yarısında Gebze'de konaklayarak seherde Üsküdar şehrine vardık. Oradan kayık ile İstanbul'a geçip **Van'dan ayrılışımızın onüçüncü günü İstanbul'a varmış olduk.**

Leh vilâyetine gidişimiz

... hiçbir zaman tatar askeri gece yürümez iken hemen güneş batarken nefirler çalınıp batıya o gece mehtabda seğirdip, yine Eflâk ve Boğdan'dan Rakofçi'ye giden yardımcıları birçok mal ve birkaç dermansız kâfir bırakmışlar. Onları söyleyip, kelle paça edip geçtik. Tâ sabaha kadar hızla yol alıp, seher vakti yol üzerinde Eflâk, Boğdan kefereleri cebhâne ve toplarını bırakmışlar. Onları, Bola kapudanına verip, daha ileri seğirterek, yol üzerinde onbin kadar Eflâk ve Boğdan askerine rastgeldik.

Bir anda Tatar askeri içlerine aç kurd gibi girip, aman ve zaman vermeden hepsini kılıçtan geçirdiler. Bütün atlarını ve kemerlerindeki mallarını Tatar askeri alıp, öteki ganimet mallarını kazak kavmi ile Leh kavmi alıp yağma ettiler.

Allah'a tevekkel ile, gazaya niyet edip, seksenyedi bin Kırım ve Bucak Tatarı iki yüz bin atları ile yürümeye başlayınca, toz duman gökleri kaplamıştır. **Atların ayağı altına rastlayan ağaç kökleri, sofı misvakı gibi tiftik tiftik olmuştur.** Allah affetsin bir adam attan düşse, o an ahrete yollanır. Çünkü öyle bir çapul oldu ki, tatarların bulunduğu yer, mahşerden örnek idi. Dokuz saat koşturup, altı konak yer alındı. Elov kalesi önünde sahraya varılınca atları çayırlar üzerine salıverip, askerler azıklarını çıkarıp ve **at sütlerini sağıp içtiler...**

Kırım Hanı Mehmed Giray Han seksen yedi bin, düşman avlayan **rüzgâr süratli tatarlardan** tepeden tırnağa silâhlı yiğitler ile gelip...

Han'ın iç ağaları, benimle birlikte fethi şerif okumaya devam ederlerken, bütün İslâm askeri atbaşı beraber taburun top altına yaklaşınca yüzbin Tatar, yaylarının çilelerine ikişer, üçer tabur okları gizleyip, kabza çekip tabura doğru okları boşaltınca, **ikiyüzbin ok lânet yağmuru gibi, tabur içine yağdı.** Binlerce ok çıplak atlara isâbet edince, atlar adamlara tekme vurup, ısırır kaçarlardı...

Sözün kısası; günahkâr kişi olan ben, yirmi altı seneden beri on adet saf cenginde bulunup ve Osmanlı askeriyle onbin adet büyük kale kuşatmasında görev aldım... **yedi sene Kırım diyarında bulunup,** altmışbin kere Kırım askeriyle her baş ve çapula kapılıp, büyük ve sayılı günler geçirdim.

Dona kilisesi

Bu kilisenin kubbe, tâk ve revâklarında olan nakış, süs ve sihirli ince işi bir diyarda görmedim. Hattâ, nakış ustası hünerini göstermek için **kilisenin içinde bir tarafa “cennet”, bir tarafa “cehennem” ve bir tarafa “derk-i esfel”in resimlerini yapıp,** cennetinde hurî, gılman, Firdevs Huld-i berrin, illiyyin, aden-i südre-i müntehâ gösterip; bir tarafına arş ve kürsî, levh ve kalemi resm ederek, çeşitli süslü köşkler içinde **cennet ehlinin yaptıklarını yazmıştır ki; gören kimsenin hemen o gün ruhunu teslim ederek, cennet-i me'vâ'ya gideceği gelir.**

Cehennem tasvirinde dahi “Veyl deresi”, “Gayyâ deresi”, “Tamu deresi”, “Sicîn deresi”, “sa'ir belî” gibi yerleri kırmızı boylarla ateş ve duman içinde gösterip, Nemrud, Firavun, Kârun, Şeddat, Hümeze, Lümeze, Zemmam, Nemmam, âşık, fâsık, fâcir, zina yapan fâcir, külhâni, bûtî ve lûtîleri, birbirlerine çatkın şekilde öyle yapmış ki **gören, her şeyden tevbe edip tertemiz olur.**

A'râfî da bir hoşça resmetmiştir. Bir tarafta yapılan işlerin terâzisi, bir tarafta da Sırât-ı Müstakîm köprüsünü göstermiş ki, görenin vücudu yıldırım çarpmış gibi titrer. Kilisenin kapı tarafına Mahşer gününün **Arasat meydanını** resmedip binbir ayak üzere bir kalabalık, vâveyla, inilti göstermiş, öyle resmetmiş ki dil ile anlatmak mümkün değil, ancak gözle görüle...

Bu kilise yakınında dörköşe yekpâre mermer üzerine **tunçtan bir siyah fil** yapmışlar. **Kulakları, başı ve hortumu hareket edüp, gözleri saat rakkası gibi dönmekte idi.** Öğle vakti fil harekete gelüp, bir ses çıkarup hortumunu göğsüne oniki kere vurup, sesi göklere ulaşırdı.

Cin kapısının yanında bir kubbe altında mermerden yapılmış, güya Hazret-i İsâ'nın çarmlıha gerilişi heykel vardır. Fevkalâde nefistir. Sanki İsâ ağlıyor. Hattâ **gözlerinden akan yaş damlalarını bile heykeltıraş mermerle katre katre göstermiştir.**

“Görenin aklı gider, özge temâşâdır bu.”

***

Seyahatname'den özlü sözler:

- “Lalanın dünyası ne?

Aldanma dünyasına

Dünya benim diyenin

Dün gittik dün yasına”

- Kul ister Allah takdir eder. **Kul tedbir eder, Allah takdir eder.**

- “İlahi, bu âciz kulu bir ekmek parçası için bu kadar hor ve hakir etme ve **ömrümün sonuna kadar vücut sıhhati ile beni ibadetten ayırma”** diye Cenab-ı Hakka duâ ve yalvarışlarda bulunup orta halli durumuma yüzbin kere şükrederdim.

- Özet olarak dünya bir vakıftır, elden ele kalmış bir acüzedir. Mülk ancak meliklerin sahibi olan Vahid-i Kahhar'ındır. Fakir (Evliya) insan ise arada hayallere düşmüş bir bedendir.

- **Bir Kürd'e sormuşlar, hükümdar olsan ne yersin diye?.. Cevap olarak: "Soğan cücüğü yerim" demiş.** "Pivaz hoşest" yani "soğan iyidir" derler.
- Yüzlerce senelerden beri harabe halinde yatan şehirlerden biri de Ahlat'tır. Bu şehirler bir çok güçlkle meydana gelmiş yerler olduklarından insanın bakar da yazdığı gelir, vah vah der!.. Yoksa **dünyanın hali hep böyledir. Bir tarafı imar olur, diğer tarafı harabeye döner.**
- Allah, bir şeyi isteyince sebebini yaratır.
- **Ya taht ola ya baht!**
- Basra harab olduktan sonra.
- Öküz öldü, boyunduruk kırıldı.
- "Eğerçi hayli müşküldür kişi dünyada kâm olmak Bütün dünya değer amâ aduvdan intikâm almak."
- Ateş ile azap Allah'a lâyıktır.
- Men dakika dukka (*çalma kapımı çalarlar kapımı, kötülük eden kötülük bulur, bugün bana yarın sana manasında bir deyiş.*)
- **Önce arkadaş, sonra yol.**
- Tok aslan avlamaz.
- **Her işin bir vakti vardır.**
- Ziyareti kısa kesmek lâzımdır.
- Kaza gelince göz kör olur.
- Takdirin kazasına ilâç yoktur.
- Demâdem eylediğim âh ü zar elimde değil / Esir-i derdi gamım, ihtiyar elimde değil...
- Er ölür, adı kalır.
- Bu pis dünya bir uyku ve hayâl gibidir.
- **Mühür kimde ise, Süleyman odur.**
- **Her şey aslına döner.**
- Aman diyene yaman olmaz.
- Sığınana zillet yoktur.
- Aba ve kebe giymeğe, bir lokma ekmek yemeğe râzıyım.
- Misafire ikram vâcibdir. "Zayıflara kâfir bile olsalar, ikram ediniz." buyurulmuştur.
- Allah bir şeyi isterse sebebini hazır eder.

***

Seyyâh-ı Fakîr Evliyâ Çelebi üslûbunda bir köşe yazısı (Türkiye, 16.10.1996)

Nâdimettin Paşa'nın Sultan Kadayıf ile çadır sohbeti

Devlet-i Âl-i Osmânun kadîm vilâyetlerinden Trablusgarb diyârunda esnân-ı âhire (son seneler)de KADAYIFİ tesmiye olunan bir acîb melik zuhûr idüb, rûy-ı zemînde serkeşlikde meşhur ü bî-nâzîr (benzersiz) oldu. **Siyâsetün ve riyâsetün âdâb-ı muâşeretünden bî-haber** ü behre olan bedevi-i mezbûr, beyne'ddüvel (devletlerarası) **öğine geleni kapan ardına geleni depen bir âdemdürür.**

Gâhî eynine libâs-ı askerî giyüb cihân-gîrlik eyler gâhî bedevî kılığına bürünüb, yüzine düzgün sürüb, bâdiyede **hayme (çadır) içre âleme nizâmât virür.** Ol hayme içre gendüden öyle geçer kim, ara (bâzen) EMİRAĞA Devlet-i muazzamasına harb ilan ider, ara muhayyel orduların öginde İskender misillü sefere gider. Hâsılı **öğini ardını bilmeyen, ölçüye vü nizâma gelmeyen, feleği kelek, ankayı sinek belleyen bir densiz kimesnedür.**

Ânın bu halleri sebebi ile düvel-i garbiyye vü devlet-i Emirağa bu âdeme AMBARGO koymuş idiler. "**Ambargo**"nun aslı "**Ambara Ko**" olub, beyne'ddüvel bir müeyyidedür. Ger bir devlet Kadayıfî misillü serkeşlik eyler ise, âna irsâl olunacak hınta (hububat) vü emtia virülmeyüb, ambara konulur ve anda muhkem hıfz olunur. Mezkûr devlet ise bu emtia vü hıntanun hasreti ile yanub dutuşur amma aslâ virmezler. Ol memlekette kaht ü galâ (kıtlık) vü müzâyaka (darlık, sıkıntı) olur.

Bu esnâda diyâr-ı Oğuzda vü memâlik-i buğuzda hasbelkader sadâret Nâdimettin Paşaya değüb, pervâzî sadrazam oldu. Nâdimettin Paşa tâ ez mân-ı kadîmeden berû kadayıf datısun çok sever idü. Takribî bundan yigirmi sene mukaddem kadayıf üstazlığı yapmış ü ânınla benâm oymuş idi.

Kadayıfın altını yakmadan eyü pişirür, kıvamını çok münâsib düşürür idi. İmdi sadrazam olıcak, mezkûr Kadayıfî melik ile görüşüb sohbet itmeyi derûn-i dilden arzu eyledü. Şeriki Emirağalu Çilli Hâtuna didi ki.. “Ey bâcıyân-ı Emirağadan muhterem bacım Çilli Hatun, ben kadayıfa pek meraklı bir abd-ı hakîrim; şol Trablusgarb vilayetinde mukim ü mutavattın (oturan) Kadayıfî nâm melike ziyâde merakım vardır, sen bacımı bu diyâr-ı Oğuzda sadâret kaymakamı olarak bırakayın, **varayın olkadayıf misillü datlu melik ile bir mikdar halleşüp dilleşeyim**, sen diyâr-ı Oğuzu hatun gönlüne göre idâre eyle...”

Çilli Hatun bu teklifi isti'mâ (iştirme) eyleyicek didi kim: “Ey benim şerîk-i ferîkim (Paşa ortağım) Nâdimettin Paşa, sen ol melikin adınun kadayıflı olmasına aldanma, ol âdem âsıyâb-âsâ (değirmen gibi) lâf öğüdü, **sözün kande gideceğin hisâb idemez; hâtır-ı şerîfinizi kırar**, zâten ambargolu yaramaz bir kimesnedür, zinhâr gitmeyesün!” Lakin Nâdimettin Paşanın kadayıf sevdâsı ağır basub, bu nasihatlara kulağ virmedü. Nihayet Trablusgarba vâsıl oldu.

Mezkûr melik-i bedevî ânı fistân ü pistân (meme) meydânda istikbâl idüb, bir hayme-i Arabî derûnunda musâhabeye şuru' eyledüler (sohbete başladılar). Melik Kadayıfî bunda münâsebetsiz Memmed Efendi meşrebince bir alay mâlâyâniler söyleyüb, çok hâtır-şikenlikler (hatır kırıcılıklar) eyledü. Çok sabırları taşırub, haddi boydan aşırdu. **Nâdimettin Paşa kadayıf yimeği umar iken, bir hayli zılgıt yiyerek muğber (üzgün) ü münkesir (kırgın) dönüb Oğuz diyârına geldü.**

Bunda hâzır ü nâzır bekleşen Sultanlar sultanı Mes'ûd Piliçaslan ile fırka-i dâlle ricâli, Ebûl Pisik Sultan **Belend Acâib** dürlü ceride-i şûridenin (çılgin gazetelerin) laklaka-gû (laklaka söyler) muharrirleri sekiz kûşeden ü şeş cihetten öyle bir savlet (saldırı) eyledüler kim Nâdimettin Paşa gitdüğüne gideceğine nâdim (pişman) olub, el'ân gâhî **Tembelizyon** ekrânunda, gâhî ceride suhûfunda bunlara cevâb yitişdürmek ü hânesünde kadayıf bişirmek ile meşgûldür.